

EDMUND WEBER: HİRİSTİYAN BİRLİĞİ, ÜMMET, DÜNYEVİ YÖNETİM VE SİVİL DEVLET
Journal of Religious Culture / Journal für Religionskultur Nr. 57b (2002)

Journal of Religious Culture

Journal für Religionskultur

Ed. by / Hrsg. von Edmund Weber

in Association with / in Zusammenarbeit mit Matthias Benad

Institute for Irenics / Institut für Wissenschaftliche Irenik

Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main

ISSN 1434-5935- © E.Weber - E-Mail: irenik@em.uni-frankfurt.de

Nr. 57b (2002)

HİRİSTİYAN BİRLİĞİ, ÜMMET, DÜNYEVİ YÖNETİM VE SİVİL DEVLET

Hıristiyanlık, İslam ve Modernlikte Kültürel ve Dini Çoğulculuk Üzerine Bir İnceleme*

Yazan: Edmund Weber

Toplumumuza ve siyasetimize sadece sorulması gerekmeyen, aynı zamanda cevap da verilmesi gereken hayati önemdeki sorulardan biri, çeşitli kültürlerin yaşama imkanına sahip oldukları bir toplum ve farklı dinler de dahil olmak üzere farklı kültürlerin barış içinde bir arada yaşamalarını isteyen ve güvenceye alan bir devlet isteyip istemediğimizdir. Bu soru asla yeni bir soru değildir; tarihte ve her yerde tekrar tekrar sorulmuştur. Dolayısıyla insanlar bu soruyla ilgili tecrübelerine sahip olmuştur. Yeni bir durumla karşı karşıya değildir.

Bu nedenle, modern ele alışı bu tarihsel çerçevede incelemek için, sorunu, din ve kültür tarihi bağlamında karşılaştırmalı olarak ele almak ve bilhassa geleneksel Hıristiyanlığı, geleneksel İslam'ı ve çağdaş fikirleri ve tecrübeleri ortaya koymak istiyorum.

İnsanların birlikte yaşamalarının temel şekillerinin farklı olduğu asla inkar edilemez. Fakat bu farklılığın benimsenip benimsenmediği veya istenip istenmediği, ya da bunu sineye çekmek durumunda kalınıp kalınmadığı ve tolere edilip edilmediği ayrı bir konudur. Gerçi tarih sürekli olarak çeşitli kültürlerin uzlaşmasına zorlamıştır; ancak istisnai durumlarda belli bir kültürün imhası söz konusu olmuştur. Bununla birlikte, kültürler arası savaşta galip olanlar çoğu kez mağlupların beyin ve kalplerine kendi fikirlerini hayal ettikleri düzeyde yerleştiremediler veya onları yeniden programlayamadılar; bunun yerine çoğu kez mağlupların boyunduruk altına alınmış kültürü tarafından mağlup edildiler.

İçselleştirilen hayat tarzlarının, hayat görüşlerinin ve hayat pratiklerinin, yani kültürün direnci görgül olarak o kadar kuvvetlidir ki, kültürler arası savaş sonucunda büyük ihtimalle kaynaşmış veya karma bir kültür ortaya çıkmaktadır, mağluplara zorla kabul ettirilmek istenen kültür değil.

Resmen galip olan kültür daima ortodoksi olarak, yani tek başına geçerli ve ebedi gerçek hayat tarzı olarak anlaşılmalıdır ve anlaşılmaktadır. Fakat ortopraksi, yani gündelik hayatın uygulanan normu, ekseriya geleneksel adetler içinde varlığını sürdürür. Doğuda reel gündelik kültürü ifade eden adetler, ortodoksinin kutsal metninde çerçevelenmiştir. Örf ve adetler açıkça formüle edilmiş biçimde tanınmayı talep ettiklerinde, resmi kültürel egemenlik için ortodoksi ile rekabet etmek istediklerinde sapık, mürted veya hain olarak ihbar edilmiş ve takibe alınmışlardır.

Ortodoks kültür, yani de facto egemen olan kültür, kesinlikle en yaygın olan kültür değildir, fakat diğer kültür kalıplarının de facto olarak kendilerini sakınmaları ve korumaları gereken kültürdür. Kaba güçle veya ılımlı yolla olması fark etmez, iktidar olduğunda egemen olur. Egemen olduğu için ortodoksi olur, gerçek olduğu için egemen olmaz. Fakat toplumsal ortodoksinin inşası, bir toplumun ancak tek tip düşünce, tek tip davranış ve tek tip duyguyla, bütün üyelerinin birbiriyle ilişkili, çatışmasız sosyal davranışları sayesinde varlığını sürdürebileceği fikrinden beslenir. Bu anlayışa göre böyle bir birlik gereklidir, çünkü aksi olursa insan hayatının temeli, toplum, birliktelik parçalanır.

Fakat toplumlarda daima çatışmacı eğilimler ve yapılar geliştiği için her toplum, içsel tenakuzları yok etmek veya dengelemek isteyip istemediği, konum olarak muhalefeti yok etmeyi isteyip istemediği veya kendisi

ile muhalefet arasında diyalektik bir sentez yapıp gelişmeyi isteyip istemediği sorusuyla karşı karşıyadır. İç tenakuzları söküp atmak isteyen toplumlar daima dış düşmanlara kendilerini fethetme fırsatı vermişlerdir. Çünkü böyle toplumlar, karşıt enerjileri sentetik olarak kombine etmek yerine, geliştirdikleri kuvvetli enerjilerini kendilerinin çözülmesini engellemek için kullandılar. Hıristiyan Doğu Roma imparatorluğu esas itibariyle kendi iç çatışmalarının kurbanı olmuştur. Gayet az sayıdaki Müslüman süvari birliklerinin Hıristiyan Ortodoks Bizans ordularını püskürtmesi şaşırtıcı değildir.

Şunu unutmayalım: Doğu Hıristiyan kitleleri Müslüman Arapları kurtarıcıları olarak selamlamışlardı! Bugün de öyle düşünüyorlar. Çünkü bu Hıristiyan kitleleri egemen Bizans devlet kilisesi tarafından kafir olarak izlenmeye alınmışlardı, Kıptiler ve Suriye Hıristiyanları da bu durumda idi.

Ve yine unutmayalım ki, Doğu Hıristiyanları, İran'ın Zerdüşst egemenlerinin boyunduruğundan Müslümanlar tarafından kurtarıldıktan sonra ancak Nesturi Hıristiyanlar, Çin'e kadar götürdükleri samimi ve muazzam misyonlarına başlayabildiler ve bunu sürdürdüler!

O halde, iç çelişkileri engellenmesi gereken olumsuzluklar olarak değil, aksine meşru ve kendini tamamlayıcı farklılıklar olarak tanımlayan ve geçerli kabul eden toplumlar, birbiriyle rekabet eden güçleri iç barışta ve böylece büyük bir zenginliğin gelişmesinde kullanabilirler. İslam uygarlığı bu konuda mükemmel bir örnek olmuştur. Bu bakımdan sadece Hint toplumu ile karşılaştırılabilir.

Esas şekli bakımından İslam dini, uygarlıkların, kültürlerin farklılığını kabul etmişti. Fakat bunu taktik olarak yapmamıştı. Irkların, dillerin ve dinlerin farklılıklarını daha çok ilahi düzenlemenin bir gereği olarak kabul etmişti. Tanrı bu farklılıkları tarihte Babil kulesinde olduğu gibi kibirli insanlara ceza olsun diye koymadı. O, çok kültürlülüğü daha çok toplumsal etkinliğin yükselmesine yardımcı olsun diye planladı ve düzenledi. Farklılıklar kötü değildir, aksine iyidirler; İnsanların birbirlerini tamamlamalarına hizmet ederler. Bu tamamlama inancı ilk ve son defa olarak açıkça ortaya konmuştur: Asıl İslam esas itibariyle barışçıdır. Salt taktiksel bir tolerans Müslümanlara yabancı idi.

Dini-kültürel bakımdan tek tip bir toplum Müslümanlar için amaç değildi. Müslümanlar devletin tekliğini (dawlat al-islamiyya) sadece çeşitli kültür topluluklarını dışa karşı korumak, onlar arasında aracılık yapmak ve onların birbiriyle iletişimini düzenlemek için kabul ettiler. İslam ümmeti (corpus islamicum) İslam devleti ile aynı anlamda/identik değildi. Eğer Müslümanlar, kontrol altında tuttıkları devletlerde yüzyıllar boyu sayıca azınlıkta iseler, devlet daha başka nasıl olabilirdi? Bu bakış açısına göre toplum tabii ki monolitik bir birlik değildir, aksine baskı kurumu olan devlet aracılığıyla dışsal olarak bir arada tutulan kompleks bir bünye, çeşitli ümmetlerin Tanrı tarafından istenen bir karışımıdır.

Buradan hareketle şaşırtıcı tarihsel fenomen de açıklanabilir: İslam devleti, Müslüman olmayan bir çoğunluğu koruyordu! Aynı şekilde devlet ve kültür de özdeş/identik değildi. Parola şöyle idi: Tek devlet, fakat değişik diller, etnisiteler, kültürler ve dinler.

Geleneksel İslam'ın sosyal ortodoksi problemi, Hıristiyan ortodoksünün geçmişte ve bugün de kavrayamadığı şu gerçektir: İslami ortodoksi toleranslı olmaya mecburdu, kültürlerin ve dinlerin farklılığını Tanrı'nın iradesi olarak öğretmesi gerekiyordu. Bu, şu anlama da gelmektedir: Sadece bir kültür olursa bu, ilahi olana karşı şeytani bir uygarlık olur. Kur'an'ın öğrettiği gibi dinde baskı yoktur.

Modern dönemde kendilerini İslam cumhuriyeti veya monarşiler olarak adlandıran ve hatta monopolcu olarak İslam'ı devlet dini olarak kabul eden devletler, İslam karşıtı olmasalar da sonuçta İslam dışıdır. Bu devletler, farklı inançlara sahip insanlara esas itibariyle yer vermeyen tekçi toplum anlayışına, yani Hıristiyan birliği (corpus christianum) anlayışına dayanan eski Ortodoks-Hıristiyan toplum düşüncesi modelini izliyorlar. Roma'nın devlet iktidarı tarafından korunmaya başladıktan sonra Hıristiyan ortodoksünün, hemen Ortodoks olmayan bütün dinlerin yasaklanmasını talep etmesi şaşırtıcı değildir. Bunun ardından yüzyıllar boyu güçle, özellikle ateşle bir Hıristiyan birliği sağlamak denendi. Fakat bu başarılı olmamıştır. Dini alanda içsel farklılıkları sürekli olarak güçle yok etme denemeleri sonunda Batı Hıristiyanlığını öyle zayıflattı ki, İslam, 19. yüzyıla kadar dominant dünya gücü oldu.

Bütün ortaçağ boyunca Ortodoks olmayan Hıristiyan topluluklar Hıristiyan birliği (corpus christianum) içinde kamusal ve özel alanda meşru olarak varolma imkanı bulamadılar. Ancak her an geri alınabilecek olan ve alınan bir lütuf olarak tolerans vardı. Hıristiyanlık içindeki bütün alternatifler ortaçağdan beri engizisyon tarafından sistematik olarak takibe alınmış, izlenmiş ve eğer teslimiyet göstermezlerse yok edilmişlerdir. Egemen Ortodoks Hıristiyan gruplar toplumda sadece bir tek kültür istiyorlardı ve ikincisini istemiyorlardı.

İlk kez Martin Luther'in reformuyla bu ideolojik toplum anlayışı esastan değişti. Çünkü Luther, Hıristiyan birliği fikrini eleştiriyordu. O, Tanrı devletinin yer yüzünde görülebilir olmadığını, yer yüzünde ona sadece inanılabileceğini ve bu nedenle yer yüzünde görülebilir bir Hıristiyan devletine ulaşamayacağını öğretiyordu. Fakat bunun yanı sıra Ortodoks Hıristiyan bir devleti içe ve dışa karşı bütün vasıtalarla savunmak veya dünyevi devlet olarak genişletmek gereği de vardı. Luther'e göre sadece dünyevi hususlarla ilgilenen, Tanrı tarafından benimsenmiş dünyevi yönetim vardır. Ve her dünyevi yönetim, ilahi olarak tasdik ve kabul edilmiş yönetimdir; bunun görevlileri Ortodoks Hıristiyan, Yahudi, Müslüman ve diğer bir din mensubu olabilir.

Luther'e göre Hıristiyanları kovuşturan inançsız Romalı Kayser gibi, Türk sultan da Hıristiyan Tanrı'nın yer yüzündeki temsilcisidir. Bu nedenle Sultanın imparatorluğunda yaşayan Hıristiyanlar bu İslami egemene dünyevi itaatle yükümlüdürler, tıpkı Müslüman ve Yahudilerin bir Hıristiyan egemene dünyevi itaati gibi. Egemenin meşruiyetinde dini mensubiyet rol oynamaz. Devlet dünyevidir, dünyevi şeylere önem vermesi gerekir; bireyin dini onu ilgilendirmez. Dini konular, yani neye inanılacağı ve inanılmayacağı konularında yönetime itaat borcu yoktur. Bu nedenle onun yönetimle ilgili yazısı şu başlığı da taşımaktadır: "Dünyevi yönetime ne dereceye kadar itaat sorumluluğu vardır?". Yönetime karşı ancak dünyevi meselelerde sorumlu olunur. Bu nedenle yönetimin kabul ettiği din de sultana itaat edip etmeme konusunda karar vermede rol oynamaz. Bundan başka Luther kendisine inananlara ve Hıristiyan yönetimlere daima "Türkleri" ahlaki model olarak göz önünde bulundurmalarını önermiştir.

Şimdi Batıda, keskin geri dönüşler olsa da, toplumun örgütlenmesinin artık dini cemaatler tarafından belirlenmesine izin verilmemesi gerektiği anlayışı yaygınlaşıyor. İnsanların Hıristiyan olması veya olmaması, onların meşru yurttaş olmalarını veya olmamalarını belirlemiyor. Her yönetim, esas itibarıyla bütün yurttaşlarıyla, onların dini mensubiyetine bakmaksızın ilgilenmek zorundadır. Bununla birlikte yönetimin, yurttaşlarının dini cemaatler kurup kuramayacaklarına izin verip vermemesi onun anlayışına ve siyasal iradesine kalmıştır. Tabii eğer yönetim isterse toplumunda bütün dinlere ve kültürlere cevaz verebilir. Bu, Tanrı'nın emrine karşı çıkmak anlamına gelmez. Fakat insanların vicdanlarına inanma veya inanmama baskısı yapmak kesinlikle yasaktır.

Martin Luther zamanındaki Alman meclisi, din tarihi bakımından devrimci bir tutumla Almanya'da yıllardan beri geleneksel araçlarla barışçı yollardan çözülemeyen din problemini çözdü: Dünyevi yönetim olarak ve Papanın dini yetkisini kabul ederek meclis, iki dinin, Katoliklerin ve Protestanların varlığını kabul ediyordu. Böylece ortaçağ Katolikliğinin dilinde yer aldığı şekliyle Lutherci sapkınlığın, Katolik ortodoksi ile aynı varoluş hakkı güvenceye alınıyordu. Egemen anlayış hala karşı konulamaz biçimde sadece bir dinin olabileceğini kabul ettiğinden meclis, kestirmeden giderek iki grubun, sadece tek ve aynı dinin din partileri olduklarını açıkladı. Bu hukuki manevra ile Lutherci mülhitlik tek dinin geleneksel kategorileri içinde hukuken meşrulaştırıldı.

Fakat tekçi ideoloji hala aynı yerde yan yana bulunmaya izin vermiyordu. Bu nedenle meclisin kararına göre Katolikler ve Protestanlar ayrı bölgelerde yaşayacaklardı. Bu nedenle kendi bölgelerinde geçerli olacak din konusunda karar verme yetkisi dünyevi prensler ve yöneticilere bırakıldı. Böylece düellocular arasındaki fiziki karşılaşma engellendi ve barışçı yan yana bulunma güvenceye alındı.

Bunun dışında meclis çok daha önemli bir karar aldı: Bundan böyle herkes, eğer kendi eyalet prensinin karar verdiği dini kabul etmek istemiyorsa göç etme hakkına sahiptir. Bu, o zamana kadar görülmemiş yeni bir hak idi: Batı Hıristiyan din tarihinde ilk defa otomatik olarak dinsiz veya kafir olarak cezalandırılmadan veya öldürülmeden bireyin kendi dini hakkında karar vermesine izin veriliyordu. Gerçi bu yeni din özgürlüğü, anılan iki din partisiyle sınırlı idi: Sadece bir tek dinin olmasına izin verilebileceği ve bu nedenle bir bireyin dini alternatifini alamayacağı veya onu uygulayamayacağı ilkesinin delinmiş olması önemlidir.

Şunu tespit edelim: Meclisi oluşturan Alman prenslerin çok dinli ve böylece çok kültürlü anlayışı, Avrupa'da hukuken iki dinin bir arada olabileceği yegane devleti kurdu. Gerçekten müthiş bir gelişme. Avrupa'nın hiç bir ülkesinde böyle olmadı. 16. yüzyıl Almanya'sında Batının çok kültürlü yeni dönemi kuşkusuz başlıyordu.

Daha sonraki aydınlanma döneminde din farklılığı giderek daha fazla kabul edildi ve genişletildi. Dinin siyasal belirleyiciliği azaldı. Artık din kültürü kamusal hayatın en üst ölçütü değildir. Onun yerini devlet ve devlet tarafından istenen yurttaşların devlete güven ahlakı aldı. Şimdi din mensupları bu devlete güveni sağlama durumunda olup olmadıklarına göre değerlendiriliyor.

Din, devlet ahlakının motivasyonuna dönüşüyor. Somut dini cemaatler ve onların üyeleri de bu ilkeye göre değerlendiriliyor. Devlet tarafından onlara şu soruluyor: Faaliyetleriyle insanların sivil çalışma hayatını sürdürmesine katkı sağlıyorlar mı? Eğer böyle yararlı çalışma yaparlarsa varlıklarını sürdürmelerine izin veriliyor. Böylece sadece diakonik ve eğitim amaçlı mezhepler yaşamaya devam edebilir. Bu bakımdan, eğer örneğin dini murakabe gibi boş işlerle uğraşırlarsa, toplumsal parazit olarak lağvedilirler, çünkü bu gibi uğraşlar sivil erdemlerin gelişmesi için değersizdirler.

Dini mensubiyet artık devlete mensubiyet veya devlet tarafından kabul konusunda belirleyici değildir. Morale istikrar sağlayıcı dinlere karşı tolerans ilan edilmişti. Batıda pozitif din yarışı düşüncesi doğmuştu. İlk defa bugün genel olarak etkilidir.

Şunu tespit edelim: Aydınlanma, her şeyin esas itibarıyla yaptığına göre değerli olduğunu öğretti, yani eğer din, namuslu, devlete güvenen, çalışkan ve itaatkar yurttaşlar yetiştirirse değerlidir. Bu nedenle Maria Theresia ve II. Joseph'in yaptığı devlet kaynaklı kilise reformunun Protestan, Ortodoks ve Yahudilere daha fazla sivil haklar vermesi şaşırtıcı değildir. Büyük Friedrich ve diğer bir çok prens, eğer iyi yurttaşlar ve nitelikli iş gücü iseler, yani ülkenin refahını istiyorlarsa, başka inançta ve farklı kültürde olan insanları eyaletlerine davet etmede pek problem yaşamadılar. Böylece Fransız Kalvinistler Lutherci Prusya'ya veya Kalvinist Petrus Waldus tarikatının mensupları Luterci Hessen'e kitlesel olarak gittiler. Büyük Friedrich hatta bir keresinde eğer

kabiliyetli Türkler ülkesine gelirlerse ve orada düzenli çalışırlarsa onlara camiler de yapılacağını açıklamıştı. Bu çok dinli ve çok kültürlü yaşama tarzı, Rusya'ya kadar bütün orta Avrupa'da yayıldı.

Fakat bu çok kültürlü gelişme, modern ulusal devletlerin ortaya çıkmasıyla belirgin biçimde kesintiye uğradı. 19. yüzyılda ekonomik burjuvazi tarafından yaratılan sözde- ulusal devlet, kendini sadece kendisiyle temellendiriyordu. Kendini korumak ve diğer ulus devletlere karşı kendini sınırlandırmak için yapma bir kültür, yani devletsel tekçi bir kültür geliştirdi.

O, kendi sınırları içindeki bütün insanları tek bir dili konuşmaya ve tek ve aynı devlet ideolojisine tabi olmaya zorladı. Dil, kültür ve ideolojideki kültürel farklılıklara tırpan atıldı. Zorla icra edilen Fransız Cumhuriyetinin ve etkilediği devletlerin eşitlikçiliği veya Britanya'da İrlandalıların ve İskoçların terörle ezilmeleri bunun tipik örnekleridir. Faşizm ve Stalinizmde bu devlet milliyetçiliği veya daha doğrusu devlet totalitarizmi, insanı aşağılayıcı biçimde benimsendi.

Bu yeni tarihsel gelişmede dinler periferide kaldılar: Öncelikle Avrupa'nın ve Amerika'nın Latin ülkelerinde burjuvazi onlarla savaştı. Faşist rejimlerde (İspanya, Portekiz, İtalya) faşist devlet dinine indirgendiler. Nazizm, Stalinizm ve Maoizmin güce dayanan ateist egemenlikleri, dinleri devlet düşmanı ideolojiler olarak en keskin şekilde bastırdılar. Devlet gücüne dayanan egemenliklerde kültür her halükarda kesin olarak yapma devlet kültürüne indirgendi. Kültürel farklılıklar zorla baskı altına alındı veya yok edildiler. Örneğin Nasyonal Sosyalizmde, Stalinizmde, Maoizmde, Polpotizmde ve Talibanizmde yapıldığı gibi, bütün kültür topluluklarının imha edilmesi şeklindeki sistematik jenosit, bu ülkeler için anlamlıdır.

Tek devlet, tek dil, tek ideoloji, tek kültür şeklindeki devlet ideolojisi, kaçınılmaz global göç hareketinden, modern nüfus değişmelerinden kaynaklanan problemin çözümünü hala zorlaştıran en büyük tarihsel ipotektir. Mono kültürel ideolojinin oldukça arkaik olduğunu ve kabile kültürü aşamasına bir dönüş anlamına geldiğini ilk defa yavaş yavaş kavramaya başlıyoruz. Tarihsel olarak bakıldığında, 20. yüzyılda modern tarihimizin bu cebri arkaikleştirilmesinin kurbanlarının ve bunu izleyen barbalığın benzeri yoktur. Kuşkusuz bu durum modernliğin kaçınılması mümkün olmayan kaderi değildir: Arkaikleştirici bu siyaset ve onun maddi ve manevi tahribatı beraberinde ağır bozgunlar getirmiştir. Özgür toplum alternatifi ilerlemektedir. Bu alternatif -askeri olsun, ekonomik veya ideolojik olsun- devlet terörüne aman dedirtmiş olan ve hala da dedirten bireyin sivil özgürlükleri fikri idi ve hala da öyledir.

Sözüm ona ulus devletlerin egemenliği döneminde düşmanca karşıya duran, fakat özü itibarıyla çok kültürlü olan Amerika'nın önderliğinde bireyin kültürel özgürlüğünün büyük ölçüde toplumsal iktidar ortaya çıkardığını anlayan çeşitli kültürlerin uluslararası yardımlaşması, sadece integratif küreselleşmeye neden olmadı, aynı zamanda özgür yurttaşlardan oluşan küresel çok şekilli bir toplumun yeni başlangıcı da oldu!

Devlet veya daha çok devlet kuruluşları, verimli, hatta üstünlüğü güvenceye alınmış kültürel farklılığın yavaş yavaş kefilidir.

Bu nedenle, ister İslami olsun, isterse kendini öyle nitelesin, kültürel veya sadece dini farklılıkları baskı altında tutan bugünkü devletler (Pakistan, İran, Suudi Arabistan v.b.), bu bakımdan ve kendi gelenekleri bakımından sadece modernliğin dışında kalmamaktadırlar, aynı zamanda daha çok İslam karşıtıdır da. Ve sınırlarındaki İslam kültüründen şeytanın kutsanmış sudan korkması gibi korkan Batılı devletler de daha az modernlik dışı değildirler ve nefes aldıkları boruyu kesmektedirler.

Aradan Amerika sıyrılıyor. Onun çok kültürlük konusundaki hesabı gayet basittir: Farklı kültürleri ülkeye kabul ediyor, onları kombine ediyor ve kültürel bakımdan akraba evliliği yapan ülkelere karşı Amerika'nın üstünlüğü korunmuş oluyor veya görüldüğü gibi genişletiliyor.

Amerika, tabir caiz ise, bilinçsiz fakat tutarlı olarak geleneksel İslam'ın çok kültürlü toplum modelini benimsemiş ve modernize etmiştir. Kültürlerin aynı haklara sahip olması Amerikan anayasasının temel unsurudur. Öyle görünüyor ki aşırı derecede farklı etnik, dilsel, dinsel ve diğer gizil kültürel "cemaatler", çoğu kez zorlu tartışmalara rağmen yüzyıldan fazla bir zamandan beri dünyanın en güçlü toplumunu birlikte oluşturmaktadırlar.

Bazı ülkeler tekrar milliyetçi panik içine düşmüş görünseler de Avrupa'da da benzer düşüncenin yavaş yavaş yer bulmaya başladığı gözleniyor.

Kültür devrimiyle son derece katı biçimde tekçi bir kültür yaratmaya uğraşmış olan Çin bile artık öğrenmeye başladı. Şimdi kapitalizm ve sosyalizmi mecz ediyor, bunun dışında kültürel çeşitliliğin önemini giderek daha fazla kavlıyor. Kuşkusuz merkezi devletin modernleşme sürecinde Tibetlilerin izlemeye alınması arkaik bir çözümdür.

Geleceğimiz için tarihsel maksimin şöyle olacağı söylenebilir: Bir ülkede ne kadar fazla kültür olursa, o ülkenin gelişmesi o kadar iyi olur. İnsani çeşitlilik ne kadar çok olursa, toplum o kadar güçlü olur. Hoşa gitsin ya da gitmesin, çok kültürlülük modern toplumların yaşamasının veya varlığını sürdürmesinin iksiridir.

Kuşkusuz bu çok kültürlülük sadece bireyin devlete karşı özgürlüğünü kapsamamaktadır, bununla birlikte bireyin doğumla veya kararla mensup olduğu kültür topluluğuna karşı özgürlüğünü de kapsamaktadır. Mensuplarına egemen olmak isteyen veya onları hukuken determine eden kültür toplulukları, devlet totalitarizmine dayanan sistemler gibi toplumun evrimini de tehdit ediyorlar.

Eğer dünya toplumu olmak, kültürel bakımdan hükümler vatandaşın kültür çeşitliği anlamına geliyorsa, gittikçe daha fazla dünya toplumu haline gelen modern bir toplum için kültürlerin çeşitliliği verimlidir.

Bir defalık kararın, doğumun veya basit üyeliğin, bireyin kültürel özerkliğini kaldıracağını savunan ideoloji bugün toplumsal olarak verimli değildir. Bu sistem hassas modern kişiliği inşa edemez, aksine onu zayıflatır. Günümüzde din ve kültür topluluklarının görevi, bireyin benimsediği din ve kültürün gelişmesini desteklemektir, onu tahakküm altına almak değil. Kültür artık kolektif normlar sistemi olarak gelecek nesillere aktarılamaz, aksine bireyler tarafından çalışılarak yeniden elde edilir. Dini toplulukların da aralarında yer aldığı kültürel toplumsal ajanlar, bireysel kültür ve dinin benimsenmesi sürecine eşlik eden yardımcı işleve sahiptirler.

Bu nedenle toplumsal eğitimde devletin öncelikle istemesi gereken şey bireylerin kültürler arası iletişim yeteneğinin gelişmesidir. Din toplulukları için bunun anlamı, onların öncelikle dinler arası iletişim modelleri geliştirmek ve bunları mensuplarına tavsiye etmek göreviyle karşı karşıya olmaları gerektiğidir. Rekabet halindeki ekonomik hayat ve siyasal partilerin yarışması bunun başarılabilmesini göstermektedir. Buna karşı İncil'e dayanan dinler günümüzde çoğu kez komşularıyla karlı ticaret yapmak yerine daha çok savaşı seven veya başını kuma sokan otarşik ve dışlayıcı kabile kültürleri gibi hareket ediyorlar.

Özgür kültürel çeşitlilik ve kültürler arası değiş-tokuş ortamı yaratan güçlü bir topluma çok güzel bir örnek Frankfurt am Main'dir. Bu şehirde fiziksel hava çok zor teneffüs edilse de, kültürler arası özgürlükle ilgili taze hava teneffüs edilebilir. Bu şehir, en farklı kültürden İnsanların birlikte yaşamaları ve yeni kültürel tecrübelerle sahip olmaları için en iyi imkanları sunmaktadır. Frankfurt, 1949'da bu şehirde kabul edilen anayasanın öngördüğü kültürel özerklik özgürlüğünü kullanmaktadır. Bu nedenle bu şehir bütün dünya kültürlerini (bankaları ve seyahat ajandaları ile birlikte) toplamıştır. Sadece bu kadar da değil: Yeni kültürleri bu şehir toplumuna entegre etmek ve kültürler arası çatışmaları barışçı yollardan çözmek için onlara yardım etmekle görevli Çok Kültürlülük İşleri Dairesi de kurulmuştur. Şimdi açıkça tartışılacak ve hukuken sorumlu olunacak din politikasını yukarıda anılan anlamda izleyecek eyalet ve Federal Almanya düzeyinde bağımsız siyasal kurumlar, örneğin kültürler arası ilişkiler bakanlığı gibi, kurma zamanıdır. Geçmişte kültürler arası ilişkiler konusunda bir Avrupa modeli olan Almanya, bu geçmişini hatırlamak ve Büyük Friedrich'in tutumunu takınmak zorundadır: Eğer Türkler ülkeye gelirlerse ve verimli çalışırlarsa onlara camiler yapacağım.

Dinler arası ilişki kültürünü, toplumsal olarak son derece tehlikeli din siyaseti ile ilgili tesadüflere bırakmamak için bütün dini toplulukların katılacağı, ortak sorunların görüşüleceği ve ortak çıkarlarının formüle edileceği ve özgür irade ile kendi kendini kontrol edecek, özerk din meclisleri kurmak acil bir zorunludur.

Almanya'da açık tartışmayla benimsenmiş ve sorumlu olunan bir din politikası şimdiye kadar yoktur. Fakat nüfuz sahibi toplumsal kurumların din konusunda fiili davranışlarının arkasında gizli gündemleri vardır. Durum göstermektedir ki onlar, reformcu ve yeni dini tezahürleri reddetme ve bunun yerine Hristiyanlığın geçmişte kalmış formlarıyla tek taraflı ayrıcalıkları ve bütün dinlerin arkaikleşmiş yanlarını koruma eğilimi taşıyorlar. Dinin esas itibarıyla kolektif olarak organize olduğu ve siyaset tarafından bu haliyle algılanması gerektiği şeklindeki, tarihsel olarak uzun zamandır eskimiş olan din politikası hipotezi, tek tek dini toplulukları nasıl yargılasa yargılasın, bir yandan verimsiz, diğer yandan vahşi biçimde gelişen bir din manzarasının ortaya çıkmasına yol açtı.

Bu nedenle Alman parlamentosunun din politikası ile meşgul olmuş olan ilk soruşturma komisyonu, bireyin kendi bireysel din kültürünü geliştirmek için sahip olduğu imkanların nasıl iyileştirilebileceğiyle ilgilenmedi, aksine gizli gündeme bağlı olarak belli yeni dini kolektivitelere eski dini kolektivite lehine sınırlar konulup konulamayacağını test etmeyi denemekle yetindi. Bu soruşturma komisyonunun bulgusu karakteristiktir: Gerçi devlete bağlı genel bir engizisyon kurmaktan kaçınıldı, fakat pozitif, bireye uyan bir din siyaseti formüle edilmedi.

Savaş sonrası dönemin iki büyük kiliseye karşı pozitif bir din siyasetini temsil eden siyasetinden, yani kiliseleri görmezlikten gelmeme, karalamama veya başı boş bırakmama yerine belli ayrıcalıklar verme ve subvanseler etme siyasetinden farklı olarak, günümüzde, örneğin İslami, Budist ve Hindu kökenli yeni dini kolektiviteler böyle desteklerden mahrum ediliyor. Formel din özgürlüğü hakkı dışında dinin asıl konusu olan bireyin, dini açıdan son derece muhafazakar olan siyasetin bakış açısına hala giremediği şeklindeki asıl problem konusunda tamamen susuluyor.

Gizli din politikası gündemi temelinde anılan sektlere karşı mücadele, sadece bir oyalama manevrasısıdır; ne yeni dini kolektivitelere Hristiyan büyük kolektivitelere garanti edilen ayrıcalıklar (din dersi, ilahiyat fakülteleri, kilise vergisi, çocuk kreşlerinin desteklenmesi, sosyal yardım donanımları v.b.) vermenin, ne de bireysel din kültürünün gelişmesinin kamusal olarak desteklenmesinin öneminin farkına varmanın gereği içindir.

Bütün dünya toplumunu ilgilendiren bir modernleşme itmesi, din için de acildir. Bu itmenin birincil muhtevası, siyaset ve dini kolektivite sayesinde bireyin dini bakımdan sınırsızlığının radikal biçimde kabul edilmesi ve bireysel din kültürünün oluşmasını isteyen bütün güçlerin kamusal olarak desteklenmesi olmalıdır.

Modern din siyaseti, sadece geleneksel olarak kilise tarafından düzenlenen ve aktarılan dinin kabul edilebileceği düşüncesini ve eğer dini kolektivitelerin çeşitliliği özümsecekse, ayrıcalıklı olan ve olmayanlardan oluşan iki sınıflı din sisteminin muhafaza edilmesi gerektiği düşüncesini terk etmesi gerekir. Din

siyasetinin, dinin öncelikli olarak kolektivist olduğu fikrini -bu fikir gizli din politikası gündeminin belirlediği egemen siyasal din ideolojisinden radikal bir kopuş anlamına gelse de- özellikle bırakması gerekir.

Alman siyasetinin, bu ülkede Müslümanların dünyevi-hukuki yapı içinde merkezi bir çıkar birliği organize edemedikleri, aksine çok çeşitli bağımsız gruplar, merkezler ve etkinlik birlikleri oluşturdukları, bunların tamamen farklı dini, etnik ve dilsel kültürleri izledikleri ve onlara katıldıkları olgusu karşısında çaresiz kaldığı görüşü, siyaset sınıfının aşırı kilisevi-muhafazakar zihniyetini göstermektedir. Bu siyaset sınıfının mensupları, tamamen kilise dışında olmak durumunda kalsalar da bu zihniyeti izlerler. Gizli gündem şöyledir: Kilisesi olmayan bir din eğer devlet tarafından kabul edilmek istiyorsa, o takdirde adeta kilise gibi örgütlenmeli ve adeta kilise benzeri normları ve pratikleri örnek almalıdır. Buna bağlı olarak eğer yeni kolektiviteler bu şekilde faaliyet yapmazlarsa, bireyin, devletten ve kamusalıktan kiliselere sağlanan desteğin benzerini talep etmeye hakkı olmayacağı açıktır.

A.B.D., sadece bireysel dini kültüre büyük fırsatlar veren yegane ülke değildir, bununla birlikte üstünlüğünü sistematik olarak güvenceye almada bundan yararlanan ülkedir de. Buna karşılık Avrupa'da dini kolektivism ve kilise gelenekçiliği üzerinde ısrarla durulması, gerçi yaşıyan dini organizasyonlara ayrıcalıklı bir konum sağlıyor, fakat bireyleri, ya eski din kalıplarını izlemeye ya da aşırı yenileşme baskı altında ve adeta profesyonel olmayan modeller arasında kendi varoluş motivasyonlarını geliştirmeye zorluyor. Dinin bu şekilde bireysel olarak üretilmesi artık her yerde ortaya çıkıyor. Yerleşik kolektivist organizasyonlar hala inandıkları hakikat doğrultusunda bu dini oluşumu piyasa dini olarak, derme çatma olarak, senkretizm olarak v.s. karalama eğilimi taşıyorlar. Aslında dini kolektivitelerin din pedagojisi bakımından bireysel din kültürünün geliştirilmesi konusunda hazırlık yapmaları şeklindeki modern görev, böylece bireylere düşüyor ve dini gelişmenin yeni yapı ve organizasyonlarının ortaya çıkması bireyler tarafından destekleniyor.